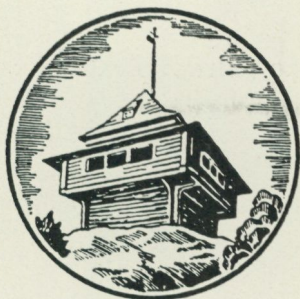

**NORDISKA MUSEETS OCH
SKANSENS ÅRSBOK 1954**

FATABUREN

NORDISKA MUSEETS OCH
SKANSENS ÅRSBOK

1954

Redaktion:

ANDREAS LINDBLOM · GÖSTA BERG · BENGT BENGTSSON

Redaktör: Bengt Bengtsson

Omslagsbilden: Carl Jonas Love Almquist.

*Detalj ur Hilding Linnqvists fresk "Sagan om Sverige"
i Sollidens trapphus.*

Tryckt hos Tryckeri Aktiebolaget Thule, Stockholm 1954

Djuptrycksplanscher från Nordisk Rotogravyr

UMGÄNGE MED ÅRSTAFRUN

av Sigurd Wallin

Årstafrun, Märta Helena Reenstierna, ryttmästarinna von Schnell har i smånotiser dag för dag i sin långa dagboksföljd plockat in korta observationer och meddelanden om människorna i sin omgivning. Sammanförda kunna obetydligheterna ibland summeras till helfigursbilder av personerna, sådana de togo sig ut från ryttmästarinnans synpunkt, ty hennes notiser ge ofta klart besked, stundom skarpa glimtar av karaktärstrek av båda de berörda parterna, dagboksförfattarinnan såväl som hennes umgänge.

Årstaherrskapets umgänge fick sin form av många omständigheter, av vilka läget strax utom huvudstadens tullar var en av de mest avgörande. En lantherrgård med sin sockengemenskap i Brännkyrka och med staden inom räckhåll för både för- och eftermiddagsbesök ger ymniga tillfällen till umgänge på ståndsjämbördigt plan. Läger man därtill de varierande arterna av kontakt med dem som sitta på andra pinnar på den sociala stegen blir umgängesbilden ännu mer sammansatt. Kanske mest givande som tidsbelysning bli förbindelserna nedåt, sett från det besuttna adels- och officersståndets synpunkt. Dessa förbindelsers sammansättning och de former som tillämpas ge stundom kulturhistoriska aspekter, som ej bjudas ur annat källmaterial än ett sådant detaljmättat samtidsprotokoll som Årstadagboken är. Personkaraktärstrekerna kunna också då och då förvandla en från matriklar och protokoll känd stockholmare till en livslevande människa med vanor och ovanor. Ett par exempel ur det skiftande stockholmslivet kring Årsta är det som här nedan sammanförts.

*Årstafrun och guldsmedsälldermannen
Westerstråle*

Genom Årstadagbokens alla fyrtiosju årgångar möter man titt och tätt namnet Westerstråle. Märta Helena Reenstierna redovisar därigenom ett sällsynt långvarigt och troget umgänge mellan adelsfamiljen på herrgården strax utom Hornstull och en hantverkar-släkt på Söder, som kunde räkna sig till det högre borgerskapet.

När dagboken börjar 1793 hörde guldsmeden Stefan Westerstråle och hans bror kamrern redan till umgänget på Årsta, och deras namn återfinnas i listorna på middagsgäster på de första sidorna i dagboken. Stefan Westerstråle var då en 29 års man och sedan fyra år guldsmedsmästare i Stockholm, brodern Nils Johan var fyra år äldre och tjänstgjorde som kammarskrivare i Krigs-kollegium.

Familjen på Årsta bestod av den 60-årige före detta ryttmästaren Christian Henrik von Schnell, hans maka Märta Helena Reenstierna, som det året fyllde fyrtio, och ende sonen tretton-åringen Hans Abraham, som nyss — på julafton — fått sin sergeantfullmakt.

Det första utförligare referatet i dagboken gäller ryttmästarinnans och Hans Abrahams resa till Uppsala på jubelfesten i anledning av Uppsala mötes tvåhundraårsminne. Och bland de stockholmsbekanta med vilka man besåg stadens märkvärdigheter och intog sina måltider var också guldsmed Westerstråle. Ett halvår senare var Årstafamiljen på hans bröllop. Dagboksnotisen därom lyder: "1793 Augusti 11. Söndag klock: 5 eftermiddagen furo vi hemifrån Min man, jag och Hans Abr: till fru Vestman på dess Dotters och Herr Vesterstråles bröllopp, efter klock 8 kom Brudgummen och gick då vigseln för sig sedan Souperades och efter Soupéen följde alla hem brudparet där man drack Caffé, Renskt vin och åt confect. Klockan 1/2. till 4. kommo vi hem trötta och sömniga. Förmiddagen sofdes bort."

Härpå följde en period om två årtionden med mycket flitiga förbindelser av både sällskapligt och praktiskt slag mellan de båda familjerna, avlöst av andra former först i och med att familjerna upplöstes genom dödsfall så att på Årsta blott Märta

Helena Reenstierna levde kvar och i det Westerstråleska huset en skara av omyndiga barn.

Det Westerstråleska huset i rent topografisk mening var allt ifrån början en fastighet på högsta krönet av Götgatan vid dess östsida. Det kompletterades med trädgårdstomt på Pelarbacken och efter hand tillkommo flera fastigheter i samma mån som näringen gav välstånd. Och i lika takt tillväxte familjen. Snart sagt årligen föddes ett barn så att trots barnadödligheten barnskaran efter femton år bestod av sex döttrar och en liten son.

Dagbokens bild av detta fortgående umgänge är summan av en mängd korta notiser, var för sig obetydliga. En vändning här och där har förmågan att lysa upp, och någon gång blir en samvaro mer detaljerat beskriven. Ett litet plock av exempel skall här söka ge en föreställning om livet och personerna. Emellanåt är det noga förberedda bjudningar i större eller mindre sällskap, ej sällan ett trettiotal personer eller mer. Söndagen den 20 oktober 1793 "voro vi alla bjudne till Vesterstråles därest efven voro fruns Mor, Broder, herns Bror Revisor Vesterstråle, Lagman Videgren, Dess Son, en gamall Mamsell Videgren, fru Vestman som bor i huset med sina 2:ne stjufdöttrar, En Capitaine Eneskjöld, Herr Lindström med fru och Svägerska samt vi, vår son och Commissarien (Kindberg, informatorn på Årsta). Vi voro där till Middags och aftonmåltid och furo ej därifrån förrän mot 1/2 2. om natten emedan där var en liten dans ehuru somlige herrar en stund gingo bort som uti laget icke särdeles väl blef ansedt. 3:ne af Vesterstråles Arbetare spelade och den Ene benämnd Herslin agerade flere narracktige pieser."

En annan gång avslutades året med middag på Årsta den 30 december 1796: "Tidigt om morgonen voro vi alla uti full occupation att emottaga våra förut bjudne främmande som klock: 1. infunno sig och voro följande. Assessor Estenberg med Son och två Döttrar, Factor Bille med Syster, 2. Döttrar 4. Söner 2. Informatorer, Vesterstråle med fru, Bror, Svermor och Dotter, les Demoiselles Örman och Ulström tilsammans 22. personer och vi sjelfva 4. som utgjorde et långt bord. Eftermidagen lektes först Julelekar och mot klock. 6. kom En Spelman Vagtmästaren Törnblad, då balen öppnades med Pålska Sedan menuette och slutl:

contra danser hvilka fortsattes till klock. 10, då Aftonmåltiden anrättades och sedan dansades ett afskeds *pour purie*, då alla efter alt utseende nöjda hemfuro och var jag så väl af mycket hushåldsbesvär som ock af några rätt dugtiga Dansar ganska trött och lade vi oss ej förrän klock: efter 2."

Dessemellan tittar man in till varandra mer i förbigående och stannar till en eller annan måltid, och långa tider går knappast en söndag utan en visit av herr Westerstråle på Årsta, ensam eller åtföljd av frun eller andra anhöriga. För Årstaherrskapets stadsresor låg Westerstråles hus väl till som en anhalt, och man tog ofta vägen där förbi både på in- och utresan. Och anledningarna kunde vara många. En viktig sådan fanns onsdagen den 8 oktober 1794. "Tidigt om morgonen fingo vi veta att den Bekante Ehrenström skulle utföras och Halshuggas i staden på Nytorget. Min Son och jag furo med Chajse till Vesterstråles hus der vi i fönstret åsågo hans förbifart i Hyrvagn åtföljd af 2:ne präster. Herr Kindberg gick vidare, emedan han furit med båt öfver, och ehuru han ej fick se delinquenten, berättades honom, att han på afrättsplatsen fått pardon. Vi åkte genast hem, och blefvo nog förvånade vid denna notice. Det sades ock, att han vid Lilljeholmen skulle få middag och sedan bortföras till någon fästning. Mölnaren som varit vid Nytorget, hade sett Mästermannen hugga Bilan uti stupstocken, och sedan togade menniskjo mängden åter, under förbannelser öfver ogjernings mannen." Som deltagare i Gustaf Mauritz Armfelts konspirationer mot förmyndarregeringen var J. A. Ehrenström dödsdömd men benådades till livstids fängelse och frigavs redan 1796. Den 25 maj det året erbjöds åter ett liknande skådespel på Götgatan, då den olycklige Kempen som mördat Capitain Gyllenram gick till döden.

Stefan Westerstråles verksamhet som guldsmed får man lära känna genom åtskilliga notiser om hur han träffas i sitt stånd i marknaden, hur han är bortrest ett par veckor till marknader i andra städer osv. men oftast genom de affärer, små eller stora, som Årstafamiljen efter hand gör med honom. År 1793 var Märta Helena Reenstierna den 26 oktober hos Westerstråle i marknaden och såg "en spansk Rör som han skaffat mig" och följande 3 januari betalte hon "6. Ricksdaler i avräkning på mitt spanska

Rör". Under 1794 gjorde hon så följande guldsmedsaffärer. "Jag hemtog ett par Saltkar att låta min man se på och hvilka han sedan köpte." Westerstråle fick "de 14. RD:r jag för min halskjedja var skyldig". "Efven lämnade mina Braselletter till Vesterstrålen att däruti sätta guldkjedjor", vilka hämtades efter en månad. Efter ett år märktes braceletter och halskedja. Och efter ytterligare nio månader gör fru von Schnell sig skuldfri genom att betala 40 R:dr för guldarmkedjorna. Hon lämnar text till inskription på en sked som skall bli gåva till drängen Valstedt och hon byter sig till en ring med devisen "Sincere Reciprocité", beställd för att anspela på makarna von Schnell-Reenstiernas initialer. På julafton trängdes fru von Schnell i julmarknaden gruelig med folk som nästan intet köpte. "Jag köpte ett guldurbandsspänne åt min man och fick av Herr Vesterstråle 1 skålpund confect."

Småaffärerna omväxla ibland med några större pjäser. Den 19 januari 1797 firades Henriksdagen på Årsta med middagsbjudning. Dagen förut var drängen Nils "3. gånger uti ärender för callaset till Stan, då han sista resan från Herr Vesterstråle hemförde 4. par Silfver Ljustakar som för 2:ne år sedan tingades till ombyte mot våra förra olika stakar". Vid middagen invigdes dessa med vackra vita vaxljus. Och den 4 februari for fru von Schnell till stan "att hos Herr Vesterstråle aflämna våra gamla Ljustakar och emotaga räkningen på de nya hvarvid millangiften samt tillagt silfver till 2. Ljussaxar besteg sig till 47. RD:r".

Måndagen den 6 oktober 1800 var Årstafamiljen och några andra hos Westerstråles och "spisade aftonmåltid, rätt nätt och artigt tillagad, och passerade aftonen muntert. Ehuru väl Silfver till bruk och nyttjande är förbjudet, var min lilla Gubbe så god och köpte åt mig ett litet ganska vackert drifvit presenter fat som bland annat får förvaras som en raritet". En överflödsförordning hade nämligen förbjudit användande av bordssilver, och söndagen den 28 september hade några av de närmre vännerna på Årsta trakterats med "brunt thé", eftersom det också rådde kaffeförbud, och vid aftonmåltiden tagit högtidligt avsked av silverpjäserna: "Då Ljus uti alla fyra kronorna och Silfverstakar brunno, samt en korg fylld med friska trädgårdsblommor sirade bordet; samt dracks Mjöd och sjöngs gamla skålar, vid det man

ärinrade sig det nådiga förbud, att hädanefter få bruka vissa ärligt fångne silfver pieser". Det förbjudna ställde fru von Schnell sedan in i salsskåpet och lät dammet lägga sig på silversakerna till ett bevis på att förbudet icke överträdde på Årsta.

Så länge Westerstråle levde fortsatte emellertid affärerna med Årsta och omfattade allehanda pjäser: silverstrumpstickor, solfjäder, guldmedaljong med miniatyrporträtt, kråsnålar, skorosor, ringar, även emaljerade, och åtskilligt annat. Den 5 april 1808 kom Christiana från Enskede och berättade att en flygel där brunnit ned och inspektör Forsberg förlorat allt vad han hade. Han hade sagt att han nu ej ägde så mycket som en träsked, "hvarföre strax skickades till Herr Vesterstråle efter en refflad matsked med påskrift: den 5. Aprill 1808, som min Gubbe var så god och skickade till Forsberg, med Christiana, till ett litet bohag; hvaröfver han blifvit ömt rörd och tackat mycket."

Stefan Westerstråle hade framgång i sitt yrke. Säkert byggde detta på personlig driftighet, men något betydde väl också hans gifte i den mäktiga hantverkssläkten Westman. Jämsides med barnskaran växte förmögenheten och i samma takt steg självförtroendet. Bisittare- och åldermansvärdigheterna i guldsmedsämbetet kommo i tur och ordning. Dagboken speglar tydligt denna utveckling och sin vana trogen döljer författarinnan ej sina tankar, allra minst de kritiska. Framför allt karakteriseras familjefadern själv men också de många uppväxande döttrarna, "de obelevade och gaucha mamsellerna". Men egendomligt nog äro de omdömen lätt räknade som fru von Schnell ägnar åt fru Westerstråle. Sexton års flitigt umgänge utan någon brytning är nästan rekord för dagboksförfattarinnan. Och ändå hyser hon varken någon större uppskattning eller egentlig vänskap för frun. Det trägna umgänget blir snarast i längden ledsamt. Och den tidigare så utpräglade Westerstråleska gästfriheten övergår i en viss inknappning och tröghet i fägnaden.

Ett litet plock ur dagboken behövs även här som verifikation av dessa påståenden. Söndagen den 9 januari 1803 heter det: "Pappa och jag voro hos Vesterstråles och passerade en faselig långsam eftermiddag, emedan ingen mer främmande var där, och

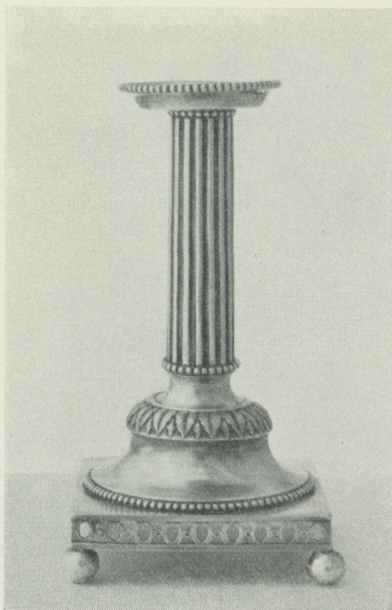

Bild 1—3. Några exempel på silverpjäser av Stefan Westerstråle i Stockholm, bevarade hos svenska privatägare: 1. Ljusstake 1795. Ljusstaken är gjord samma år som en uppsättning av fyra par stakar beställdes för bordet på Årsta. — 2. Senapskanna 1809. — 3. Guldring med monogram i blå emalj 1806. — 4. Sockerskrin 1810.

alla 4. älsta flickorna hängde, gned och filade på mina kläder efter deras vanliga artiga faconer." Ett år senare när herr och fru Westerstråle kom på söndagsvisit till Årsta var fru von Schnell "deraf så road att jag somnade" och ett par dar senare var det hos guldsmedens "efter vanligheten rätt Jäsp-roligt". Den 31 maj 1804 hörde fru von Schnell "Herr Vesterstråle vidlyftigt omtala sina bevistade Callaser" men efter ett operabesök tillsammans med de Westerstråleska damerna blev visiten hos dem "så torr att ej en dryck kalt vatten vankades". Den 7 februari 1806 var fru von Schnell hos Westerstråles "där alt nu är fint. Nya Gardiner, ny Ljuskrona, meubler, fransyska, dansmästare, Potraitmålare med mera som nu i hast ej specificeras kan". Samma år 16 maj heter det: "Slutelig var jag på visite hos Vesterstråle nu förtiden en odrägelig, hög varelse, som genom sitt högmod blir förnedrad uti förnuftig varelses ögon". Den 13 augusti var Årstafamiljen "hos H:r Westerstråle och fägnades med rödt vin, det enda som nu för tiden vankas i det rika brillanta huset". Söndagsvisiten på Årsta den 4 december 1808 beskrivs: "Han talade om Sig och sitt alt. Hon sofde i soffan. Lycklig är den! som kan höra, tåla, tåla, och med öfverskylande se sin nästas svagheter". Den 21 juni 1809 åt ryttmästaren middag hos Westerstråle "där högmod och gräl dagl: ökas hos Herrn tillika med penningar, men dumheten tiltager hos Damerna". Året avslutas med fru Westerstråles frånfälle. Eftermiddagen den 10 oktober "for jag till fru Vesterstråle som nu drages med en svår Lungsot, och för öfrigt har många ordsaker att beklaga sig öfver en brutal man och dess Älsta Dotters oartiga och sturska uppförande mot mor och syskon". Söndagen den 5 november meddelar dagboken: "Vessman var tidigt på morgonen att efterfråga tilståndet hos Vesterstråles, och hemkom med det oroliga svar, att frun i går aftons klockan 3/4 till 5. slutadt sin lefnad. H:r Vesterstråles dräng hade då redan gått hit, men kom sednare fram än Wessman. Drängen berättade, att frun önskat få tala vid sin man innan hon dog, och att han därom fått bud till sig i marknaden, men han kom ej hem förrän vanliga tiden då han slutadt sin handel för dagen klock: mot 7."

År 1810 låg ryttmästare von Schnell länge och allvarligt sjuk. Söndagen den 15 juli, då man var övertygad att slutet nalkades för honom, kom åldermannen på besök. "Vid dess bortgång sade min Välsignade Gubbe, Jag skall hälsa till er Fru, när jag träffar henne i andra lifvet."

Under de återstående åren till åldermannens död äro fru von Schnells omdömen om honom likartade. Oftast är han ett rytande odjur eller besatt odräglig, stundom den härskna och murkna Herr Åldermannen, men dess emellan kunde han göra allt för att "riktigt faitera oss". Söndagen den 27 mars 1814 omtalade trädgårdsmästare Zetterstrand "att Ålderman Vesterstråle i Thorsdags afton ändteligen blifvit död, hvarföre jag lät Ulrica gå till staden då hon såg Lakan för fönstren och lilla gringossen svartklädd". Två dagar senare omtalas att "där göres stora anstalter med sorgekläder — och förefalla redan många tvister millan förmyndarena".

Med åldermannen hade en generation gått i graven och på Årsta var Märta Helena Reenstierna ensam kvar. Hennes barnsängsvisiter och fadderskap vid Götgatan voro slut. Men i "stamhuset" rörde sig nu en skara ättlingar om tjugo till sex år, döttrarna Charlotta Christina, Johanna Gustafva, Fredrika Catharina, Vilhelmina, Albertina och Lovisa Ulrika samt sonen "lilla gringossen" som hette Stefan efter far och farfar. Dagbokens utförligaste karakteristik av döttrarna Westerstråle och Märta Helena Reenstiernas mening om deras uppfostran finnes i samband med kronprins Karl Augusts intåg i januari 1810. Man åkte till guldsmid Hallardts hem i Storkyrkobrinken med skrindan överfull av guldsmedsdöttrar och deras tjocka franska guvernant, "och var högst fattalt att se, deras ovigheter, då de tumlade i gatan, gapade, knuffades, pratade, grälade, med ett ord — gement".

Märta Helena Reenstierna fick emellertid redan två månader efter åldermannens död den första känningen av den nya period som inträtt. Genom lämplig mellanhand begärde en ung hökare hennes hjälp för att "åtkomma en af Döttrarne eller egentligen des pengar. En förträffelig kärlek! ty Han känner ingendera af flickorna och är förtjust i hvilken han kan få". Men sen följa

bröllopen så tätt att alla sex döttrarna voro gifta inom sex års tid. De sex mågarna voro kontrollören vid kungl. kontrollverket Bodin, sjökapten Wiksten, målaren Messing, pastorsadjunkten Ahlström, kammakaren Spångberg och lack- och korkfabrikören Friberg. Märta Helena Reenstierna band myrtenkronor, reste på bröllopen och beskrev kalasen i dagboken, särskilt sådana tillfällen då hon av familjen hedrades som en "vän eller mor". Och så börjar en ny omgång av barnsängsvisiter och fadderskap. Märta Helena Reenstierna följde verkligen troget den Westerstråleska familjens öden i denna nya generation och upprätthöll i det längsta förbindelserna med dess medlemmar.

Slutligen, när även dessa familjer började upplösas och då Märta Helena Reenstierna var uppe i sjuttioåren och satt mer ensam i Birger Jarls stenhus på Årsta återknöt hon gamla förbindelser med åldermannens bror kamrer Westerstråle och bjöd honom till sig, fastän hon varje gång klagar över hans självgodhet, hans skrikande röst och tröga och kaxande prat. Vid ett tillfälle är slutomdömet: "Det var en svår gäst, som endast talade om sina egna klokheter och sin frus dårskaper samt dotterns friare." Men ändå återupprepas bjudningarna, senast den 11 januari 1832, då beskrivningen lyder: "Vackert väder och litet snö. Sedan mer än ett år då jag sist såg Kamrer Vesterstråle hade jag det infall bjuda honom hit att få samtala om gamla bekanta. Han hämtades till midagen och hemfördes Landvägen i skrinda — Vilhelmina Vesterstråles andra Man Phragmen är Kyrkoherde och skall flytta åt Norra Roslagen — Bodins Änka bor med 5 barn uti Fidei-Comisse huset Södermalm. — Vikstens ofärdiga flicka är Gudilof! död — Spångberg 3:dje gången omgift med en från mannen skild hustru — Messing som hade Fredrica Vesterstråle och sedan en annan dålig änka är i Finland — Korkmakaren Friberg börjar bli dålig — Sonen Stephan kan göra lack och skära kork och har efven som samtelig svågrarne sin egen Concubine — Fru Kamrerskan måste hjälpas och lyftas kan ej gå för sin gickt — alt är ynkeligt men Kamreren sjelf så klok, rik och högackad — som han sjelf sade."

Kalasdag på Årsta

Sorgeåret 1811 på Årsta, som började med ryttmästare Christian Henrik von Schnells död på trettondagen, hade gått till ända. Änkeryttmästarinnan började sin journal för 1812 med ett konstaterande härav och formulerade på den nya trettondagen en minnesrad över sin "i alla tider oförgätelige hulde man", sedermera årligen varierad under en tjugooftaårig änketid. Då även begravningsterminens årsdagar gått förbi började fru von Schnell tänka på att uppfylla sådana umgängesplikter som sorgtiden ej tillåtit. Hon planerade en middagsbjudning för en krets av sin omgivning och skickade inbjudningar till ett trettiootal personer.

De närmaste veckorna före kalaset fylls dagboken med notiser om förberedelserna. Kokfru och vaktmästare tingas. Upprepade inköpsresor till staden. Viner hemtagas och "tunnas på buteljer". Knäckebröd av skrätt rågmjöl, saffransbröd och annat vetebröd bakas. Stora salen och övriga rum skuras. Och hos guldsmed Ryberg tingas och hämtas 18 nya silvermatskedar, 12 märkta med Märta Helena Reenstiernas och 6 med Hans Abrahams namn.

Kalasdagen beskriver värdinnan så: "1812. Februari 2. Söndag. Efven skönt väder till mot aftonen litet snösmol. Om morgonen hitkom Vagtmästaren Thorsell för att servera bordet — då han torkade glas och porcelaine och med biträde af min Son, Boberg och Fredric fick man bordet med stora Millanskifvan ihopasatt. Till middagen hitkommo följande personer neml: Ryttmästarinnan Rylander, lilla Ferdinand Löfve, Kamrer Borgstedt — Dess 2 Söner Fredric och Ulric — Fru Ros — Jernhandlaren Lars Viborg — Dess fru — och Dotter — Kamrer Vesterstråle och dess fru — Krono Bokhållaren Löfgren och fru, Kyrcko Inspector Bergman, — Fru Salander — Actuarien Rylander, Fält Secreteraren Ekmark — dess bror Secreter Ekmark — Hans vidlyftiga fru, Handelsman Gahm och dess Syster — samt mamsell Lotta Campbell. 9 till voro bjudne som ej kommo — nemligen, Fröken Ulrica Gyllensvärd, Ryttmästar Rylander, Älderm: Vesterstråle, H:r Salander, dess 2 söner, Bokhållare Berg och 2 Herrar Borgstedt till.

Maten bestod af 4. carotter — Petit pates och Sillsalade — Skincka med 2 täckfat, Jordärtschocker, Bringa med Kjörsbärs-sauce, blåkål med korf — Boullon med farce — Postej af Hummer och Kycklingar, Pudding af egg och bisquits, Kalkonstek, mandeltårta och Hjorthorns géleer. Man drack öhl och vin bra — men vid Tårtans ätning frambars utaf min Son mitt vackra Pommerantsträd med 4. mogna Pomerantser, däraf Ryttmästarinnan Rylander afskar den största och fru Lars Viborg en anan som på Silfvertalrick af vagtmästaren emottogs och öfverlämnades till mig hvarefter de lades i Bålen.

Observeras efven att skaftet på den knif hvarmed Pomerantserna afskars var gjord af Pomerantzträd och träden updragne från kärnor af mig lagda i jorden samt alt framgent skötta. Då när pomerantserne voro aftagne bort-togs Blomsterkorgen af bordet och trädet sattes i dess ställe fram. Till middagen dracks mera Bishop än pounch och om aftonen Bishop då man blott hade 6 fat.

Eftermiddagen försvan med pantlekar och diverse nöijen, efven valsades och voro rummen väl uplyste af vaxljus i kronor och silfverstakar, samt 10 Thenstakar omkring i stora Salen. På matbordet voro armstakar och vaxljus. Alla syntes nöijda och främmande drängarne fingo flera supar. Som mycket var i Köket att sysla och efven med Silfver och porcelainstvätt ty voro utom Kokmadamen här till hjälp trädgårdsmästarens och Bobergs hustrur, Mor Åberg, Christiana och vår Gumma Mor Maija — ty Anna Maija dugde till intet, skjuk, lat och oförnöjd mot alla. Vi gingo till sängs klockan 2.”

Det är tydligt att detta middagssällskap var sammansatt med all omsorg och vederbörlig hänsyn till familjens relationer till gästerna.

Familjerna Westerstråle äro i det avseendet att betrakta som tämligen självskrivna, så flitiga som förbindelserna med dem varit under långa tider. Och att åldermannen uteblev får skrivas på en tilltagande skröplighet under hans senaste levnadsår.

I övrigt är det ganska uppenbart att relationerna på ett eller annat sätt gälla Årsta egendom, antingen själva huvudgården eller

Bild 5. Dryckeskanna av Stefan Westerstråle 1792. Privatägo. Till huvudform och fötter är kannan gjord enligt barocktradition. Om Westerstråle gjort den drivna fruktorneringen, kan den ge en föreställning om arten av det drivna presenterfatet, som ryttmästaren köpte år 1800.

någon av de många tillhörande småställen och torp, vilka alltid voro eftersökta av stadsinnevånare, som där idkade något visst näringsfång eller fyllde sina behov av lantprodukter eller också enbart njöto lantlevnad till omväxling med sin huvudtillvaro i staden. En jordägare med ett sådant läge i förhållande till huvudstaden som Årstas fick ofta förfrågningar om hyresmöjligheter och hade oftast blott att ge direkt avslag. Det rådde ständig konkurrens om ställena och striderna om arrenderätten kunde emellanåt bli både heta och långvariga. Under sin långa änketid hade frun på Årsta tillfälle att göra ingående bekantskap med många sådana problem, som stundom avgjordes först på tinget vid Fittja.

Under sina senare år hade ryttmästaren ständigt haft Årsta huvudgård utarrenderad. Herr Kindberg — tidigare Hans Abrahams informator och samtidigt fru von Schnells hjälpare i allehanda småsysslor och uppdrag — var en tid arrendator och bodde då vid Zachrisberg, herrgårdens närmaste grannställe åt väster vid mitten av utfartsvägen till stora Södertäljevägen och en knapp kilometer från Årsta stenhus. Som arrendator av Årsta följdes han av aktuarien i krigshovrätten Daniel Fredrik Rylander, vilkens hushåll tog Zachrisberg i besittning i slutet av mars 1801, men som i oktober 1805 hade flyttat över till en annan bostad, Jakobs-lund, av fru von Schnell betecknad som "ingalunda någon sund boningsplats och en elak aftagsväg". Aktuarien och hans bröder ryttmästaren och löjtnanten voro gamla bekanta på Årsta, men i och med arrendet blevo sammanträffandena mellan familjerna naturligen betydligt livligare. Fru von Schnell var med aktuarien och besåg gödsvinen och mällden, man träffades vid slåttern på den förr så omtalade ängen och vid rågskörden, aktuarien efterskickades när bina svärmade och när de skulle skattas osv. Hans Årstabesök i affärer voro täta men ofta kom han till synes på rena sällskapsvisiter, stundom tillsammans med sin fru och hennes bror häradshövding Marcks von Würtemberg, då det kunde hända att "man litet jollrade i Politiquen och Œconomien". En ofta återkommande notis är att aktuarien reser till marknader för "att vinna eller förlora". Det kunde gälla Örebro eller Kristinehamn eller ock Småland och Skåne, resorna varade ibland många veckor och ändamålet var yrkesmässigt biribispiel. Längre fram var aktuarien ledare av spelklubben i det Bergstrahlska huset vid Riddarhus-torget. Han var en livfull, företagsam, alltid "parlerande" herre. En dag heter det i dagboken att "han med flere hade någon sorts Lurendreijande för sig vid Zachrisberg som han sade". Men hans ekonomi förde honom också någon gång till gäldstugan, det gamla Bysis, nuvarande Hornsgatan 82 B. Där vistades han från maj till oktober 1802, 25 veckor, varunder han fick flera visiter av ryttmästare von Schnell och Hans Abraham men också stundom var hemma åtföljd av en vaktkarl och kunde då trakteras med kaffe uppe i pilen vid Årsta jämte flera grannar. Efter frigivningen drack han färsköl på Årsta.

I februari 1807 blev aktuarien Rylander änklings. En söndags-eftermiddag i september kom han till Årsta "och gjorde så väl visite hos (kusken) Hägerströms Hustru som oss. Pappa undrade till hvilkendera den egenteligen var ämnad". En annan gång var han efterskickad till Årsta för att följa herrarna von Schnell till tinget, vilket skedde "sedan han förut kyst Cecilia i matsalen". Och vidare har dagboken den 4 december 1811 en något ordrikare karakteristik av aktuariens familjeförhållanden: "Aktuarien Rylanders lilla Mamsell Löthman, som jag fick i Oct:br veta, hade några vissa qväljningar, är nu efter Hans Abrahams utsago, synbart trind — en sak, som jag förut ej velat fråga min Son, förrän man å nyo påmint mig om samtl: våra Herrar Arrendatorers mångfaldiga goda egenskaper, och den heder man i allmänhet förvärfvar, då man fréquenterar deras sällskaper."

Om aktuariens bror ryttmästaren berättar dagboken i april 1805 att det lyser för honom och en gammal mamsell Löve. Sedermera var ryttmästarinnan Rylander fru von Schnells sällskap till slottet vid flera festtillfällen, t. ex. riksdagspredikan och kröning 1809 och borgerskapets välkomstbjudning för kronprins Carl August den 31 januari 1810, då man först såg på dukningen i Börsen och sedan på rummen i slottet, varvid t. o. m. den nye kronprinsen själv skymtade förbi.

Efter aktuarien Rylander kom postsekreteraren Jakob Ekmark som arrendator till Årsta och umgänget med Jakobslund blommade åter upp. Hela Årstafamiljen var t. ex. en trettondag där i ett muntert lag om 17 personer. "Alt var där fint och delicat, förnämligast dyra, fina och mångfaldiga drickesvaror". Dessemellan sade ryttmästare von Schnell sin arrendator någon rätt amper sanning om tillämpningen av kontraktet. Men i denna familj är det ändå frun som mest upptar dagbokens utrymme. Det första omdömet kommer efter ett sammanträffande på Nabots äng med fru Ekmark och hennes syster, "hvilka begge tydligt marquerade hvad deras yrke varit, ty de voro ytterligt fria". Och en annan gång heter det: "I alla fall äro de slarfhamsor." Sammanstötningarna gälla åtskilliga vardagliga förhållanden, men en decem-berdag 1811 beskriver dagboken: "Hans Abr var uppe hos fru Ekmark. Hon var sedan och skoijade i drängstugorna, med sin

vanligt artiga facon, och utsökt vackra talegåfva — där Djefflar-nas åberopande utgorde hennes högsta föremål, vare sig i ondska — hushålgöromål eller Kjäreleks infall.” Dagen därpå skriver fru von Schnell: ”Secreter Ekmark var inne midagstiden, då jag länge retad af dess frus många otidigheter sade honom att han vore för god, för flat och måste hålla sin dame i kapson.” På julafton sägs ytterligare ifrån med understrykningar att hon ”*var, är och blir alltid infame*”. I mitten på januari 1812 var sekreter Ekmark på Årsta och ”man talade serieust om ömsesidors rättigheter”. Och till sist två dagar före middagsbjudningen skriver värdinnan: ”Hon ser mig lika ogerna som jag ser henne, dock kan hon ej emotså sin böijelse at komma hit på callaset.”

Zachrisberg beboddes några år av löjtnant Campbell, som tidvis hade vissa arrenden vid Årsta, bl. a. kvarnen. Hans syster mamsell Lotta Campbell fanns nu kvar där, sedan Zachrisberg 1811 blivit bostad för bagaren och handelsmannen Carl P. Gahm. Han i sin ordning hade ett par år brukat de så kallade Bergtorpen, Berg och Berglund vid Zachrisbergsvägens mynning i Södertäljevägen och var nu också arrendator av Årsta bränneri. Hans syster var mamsell Carolina Christina Gahm. På fettisdagen 1810 fick fru von Schnell i present av honom ”en stor bulla i form af Ankarstock af den aldradelicataste blandning med kryddor liknande kryddskorpor”. Den 13 november 1811 har hon antecknat: ”Herr Gahm var här och lärde mig baka kryddskorpor, Goda men ganska dyra.” Umgänget var i övrigt helt normalt med ömsesidiga bjudningar.

När man tog den västra utfartsvägen från Årsta, den förbi Zachrisberg, och på Södertäljevägen fortsatte in mot Hornstull, passerade man först Adolfsberg, Nyboda och Gibraltar och kom därefter, nedanför Nyboda backe till Grönbrink och Helenedal, båda på höger sida mot Årstaviken och före Liljeholmen. Slaktaren och handlanden Johan Sallander, hos vilken fru von Schnell redan åtskilligt tidigare hade handlat, arrenderade sedan flera år både Helenedal och värdshuset Grönbrink. Ensam eller med familjemedlemmar eller den högt betrodde bokhållaren Berg förekom han ofta på Årsta liksom familjen von Schnell då och då syntes hos honom i nog så förnämt sällskap. Den 21 maj 1806 visade Sallander

vid Grönbrink lusthus och nya rum och trakterade med öl och kräftor. Och nu senast på trettondagen 1812 var fru von Schnell och Hans Abraham på stor middag och aftonmåltid i ett sällskap på aderton personer på hans egna domäner vid Hornstullsgatan, där han invigde sitt nya stenhus, "hvarest var ganska grant, propert och modernt, samt en ganska glad utsigt".

Jämte den västliga vägen till Stockholm in genom Hornstull hade Årsta en östlig väg genom Skanstull. Herrgårdsvägen gick sydöst ut en och en halv kilometer till Valla, där den mynnade i landsvägen Brännkyrka—Skanstull. Vid landsvägen passerade man strax efter Valla en klunga av småställen, Ljungby, Pettersborg, Sundsborg och Linde, och var därmed halvvägs till Skanstull. Bland dessa ställen gick Årstadomänens östgräns mot Enskede gårds ägor, till vilka bl. a. Linde hörde. I denna trakt hade den talrika familjen Borgstedt med mågen Wiborg och hans familj sin lantliga tillvaro. Umgänge och arrendeaffärer mellan dessa familjer och Årsta hade pågått sedan århundradets början. Kamrer Jakob Borgstedt förde ett stort hus även vid lantstället Linde och när hans fem söner, officerare och ämbetsmän, voro med hemma eller på Årsta blev det oftast stor konsert. Mågen järnkrämare Lars Wiborg och hans syskon voro väl hemmastadda vid Pettersborg, som redan deras fader viktualiehandlaren hade arrenderat av ryttmästare von Schnell. Lars Wiborgs bror magister Anders Wiborg hade övertagit den Silverstolpeska bokhandeln vid Västerlånggatan och försåg Årstafrun med boklån och fick emellanåt i gengäld blombuketter, t. ex. på Andersmässodagen 1806 en "af 11 olika slags blommor neml: Primula veris, 4 olika sorter nejilickor, Fleurs eternelles, Leufkoijor, Girania, Myrthen, Rosenmarin och en prägtig lakviol etc."

Lars Wiborgs bröllop stod på Linde den 25 oktober 1800 med ett fyrtiotal gäster, som klockan tre på natten följdes åt till staden "att se de nygiftas boningsrum, hvilka voro ganska vackra, många och propra". Efter ytterligare traktering där reste Årstaherrskapet efter klockan fyra "genom Horns Tull hem, hvarefter hvilat smakade väl".

En augustidag 1808 såg Årstafrun och hennes son från handels-

man Lars Wiborgs fönster i Söderströmska huset vid Adolf Fredriks torg hur överståthållaren greve af Ugglas mönstrade borgerskapet.

Söndagen den 18 mars 1804 voro familjerna Borgstedt och Wiborg fulltaligt på Årsta till middag. "Eftermiddagen uppfördes concert af alla unga Herrarne Borgstedt, derefter dantsades 4. Quadriller och en Englois".

Kamrerskan Borgstedts namnsdag Lovisadagen 1806 började med ett åkslag "med ett förskräckande smattrande", men för övrigt var där grant "med guirlander, blomster bouquetter, gröna hvalf och många Lovisa, Musique på Claver, Violer och Gardies-musique, Sång, verser, skålar, dants, drickande, Canonade och vist öfver 50. personers sällskap".

I augusti 1811 blev kamrer Borgstedt änklings. Från sorgehuset hade man visat sig mycket angelägen att Årsta stora grå täckvagn skulle vara med vid begravningen, varför Hans Abraham i den åkte över Valla till Linde och jämte tio andra vagnar följde i processionen till Katarina kyrkogård.

Kärntruppen av middagssällskapet på Årsta den andra februari 1812 är därmed presenterad och dess relationer till gården och värdfolket antydda. Om måltidens förlopp och om själva anrättningarna ger dagboks författarinnans uppräknings blott ett allmänt begrepp av riklighet. För en exakt uppfattning krävs sammanställning med andra måltidsprogram och med samtida kokbokslitteratur. Men avslutningsceremonien med de färska pomeranserna förefaller att vara komponerad av värdinnan själv och systematiskt utbildad som en manifestation av hennes allra personligaste odlargärning på Årsta. Medan kretsen av Årsta större och mindre arrendatorer avslutade middagen med att tömma blåarna av bishof och punsch stod det skördade pomeransträdet på bordets mittpunkt som ett litet vårdträd och symbol för gårdens och dess värdinnas ädlaste ans.

Ovanstående uppsats är sammanställd av material ur Märta Helena Reenstiernas dagbok 1793—1839. Detta är till större delen förut opublicerat; till en del återfinnes det i det urval av dagboken som utgivits under nedanstående titel:

Märta Helena Reenstierna, Årstadagboken, del I—III, Stockholm 1946—1953.